

ТЕРИТОРІАЛЬНІ СУПЕРЕЧНОСТІ МІЖ УКРАЇНОЮ ТА РУМУНІЄЮ В КОНТЕКСТІ ЄВРОАТЛАНТИЧНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

У статті аналізуються проблеми українсько-румунських відносин на сучасному етапі, європейська та євроатлантична інтеграція цих країн і її вплив на двосторонні відносини України та Румунії. Підкреслюється важливість України як потенційного контрибутора політичного, економічного й соціального розвитку Чорноморського регіону.

Ключові слова: українсько-румунські відносини, євроатлантична інтеграція, територіальні суперечності, національна безпека.

В статье анализируются современные проблемы украинско-румынских отношений, европейская и евроатлантическая интеграция стран и ее влияние на двусторонние отношения Украины и Румынии. Отмечается значение Украины как потенциального контрибутора политического, экономического и социального развития Черноморского региона.

Ключевые слова: украинско-румынские отношения, евроатлантическая интеграция, территориальные противоречия, национальная безопасность.

The article is devoted to the analysis of current problems in Ukrainian-Romanian relations, European and Transatlantic integration of these countries and its influence on bilateral relations of Ukraine and Romania. The author stresses on the importance of Ukraine as a potential contributor to the political, economical and social development of the Black Sea region.

Key words: Ukrainian-Romanian relations, euroatlantic integration, territorial disputes, national security.

З моменту здобуття Україною незалежності євроатлантична інтеграція як один з основних напрямів зовнішньої політики країни вважалася невід'ємною частиною європейського вибору України. Питання, пов'язані з аналізом переваг та недоліків євроатлантичного курсу країни, заклали основу численних публікацій з означеної тематики, серед яких потрібно виділити праці О. Крапівіна, О. Соскіна, С. Гриневецького та інших [1].

Відповідно до Вашингтонського договору 1949 р. держава-член Північноатлантичного альянсу отримує реальні гарантії державного суверенітету, політичної незалежності, територіальної цілісності та непорушності державних кордонів. Як зазначив О. Соскін, «неможливо навіть уявити, щоб якась із країн євроатлантичної цивілізації посягала на нашу територіальну цілісність чи суверенітет» [2]. Однак напруженість у відносинах між Україною та Румунією зберігається до цих пір, що зумовлює актуальність дослідження чинників, які ускладнюють відносини між двома державами на сучасному етапі, та аналіз позитивного і негативного впливу євроатлантичної

інтеграції обох країн на стан вирішення означених проблем. На питання українсько-румунського співробітництва звертали увагу такі провідні науковці, як О. Парсренов, С. Віднянський, О. Маначинський, С. Кульчицький, Л. Чекаленко, особливе значення мають інтерв'ю надзвичайних та повноважних послів України в Румунії та Румунії в Україні Ю. Малько і Т. Лауренциу-Христі, а також посла Туреччини в Україні Е. Ішджана [3].

Приєднання Румунії до Організації Північноатлантичного Договору (2004 р.) та Європейського Союзу (2007 р.) спричинило появу нових аспектів взаємодії, що потребують комплексного дослідження.

Румунія є важливим зовнішньополітичним партнером України. Ці країни, що є державами-сусідами першого порядку, поєднують спільна історична спадщина та схожі стратегічні інтереси. Це зумовлено, передусім, наявністю спільного кордону (Закарпатська, Івано-Франківська, Чернівецька та Одеська області України межують, відповідно, з такими повітами Румунії, як Сату Маре, Марамуреш, Сучава, Ботошань, Галац і

Тулча), геополітичним положенням (вихід до Чорного моря, контроль над гирлом Дунаю, проходження через їх територію пан-європейських транспортних коридорів), великими можливостями різнопланового партнерства (спорудженні каскадів гідроелектростанцій на р. Тиса, у спільному будівництві газопроводу Хуст (Україна) – Сату Маре (Румунія)), спільними інтересами щодо забезпечення стабільності в регіоні.

Водночас залишаються невирішеними питання, що надзвичайно ускладнюють двосторонні відносини. Характер існуючих суперечностей в українсько-румунських відносинах дає підстави для їх оцінки за ієрархічною шкалою (добросусідські, партнерські, конкуруючі, конфронтуючі) як несталі, балануючі партнерські, котрі мають реальні передумови наближення до конкурування у військово-політичній та економічній сферах, а в окремих випадках (залишаються передумови до поновлення спорів з територіальних, етнічних, релігійних причин) навіть до конфронтації [4].

Однією з найважливіших проблем є недосконалість договірно-правової бази відносин між державами. Аналіз основоположних документів (Договір про відносини добросусідства та співробітництва між Україною та Румунією 22.10.1997 р., Договір про режим українсько-румунського державного кордону, співробітництво та взаємну допомогу з прикордонних питань 27.05.2004 р.) дає підстави говорити про окремі положення, закладені з метою майбутньої зміни, що дасть румунам змогу претендувати на частину території України.

Крім того, велика кількість як українських, так і румунських експертів стверджують, що лише наміри Румунії інтегруватися в європейські та євроатлантичні структури сприяли прискоренню підписання базового політичного Договору про дружбу і співробітництво країн [5], оскільки одним з ключових питань або ж критеріїв вступу до Альянсу є вирішення державою-кандидатом усіх своїх територіальних проблем та відсутність претензій до сусідів. Не маючи повноцінного кордону, країна не може відповідати одному з критеріїв членства в НАТО. У «Дослідженні з питань розширення НАТО 1995 року», базовому документі з проблематики розширення, у пункті 6 розділу 1 сказано: «Держави, де виникають етнічні чи зовнішні територіальні спори, зокрема ірредентистські претензії, або внутрішні юрисдикційні спори, повинні врегулювати ці суперечки мирними засобами, відповідно до принципів ОБСЄ. Вирішення цих спорів буде одним із чинників при визначенні того, чи запрошувати державу приєднатися до Альянсу» [6].

Не менш дискусійною темою є наявність територіальних та етнічних питань.

Окремі політичні кола Румунії до цих пір висувають претензії щодо спірних територій. Так, чисельна фракція від партії «Велика Румунія» вже виступала в сенаті з вимогою денонсувати румуно-український базовий договір. Лідер цієї фракції

Георге Фунар заявив, що, денонсувавши «цей документ національної зради», Румунія зможе переглянути статус частини колишніх румунських територій, зокрема Північної Буковини, округу Герца, Південної Бессарабії і острова Зміїний (усі ці землі зараз входять до складу України). Зважаючи на входження Румунії до європейських та євроатлантичних структур, ці претензії на інституційному рівні можуть набути форми реституції власності на цих територіях (цього вже давно вимагають місцеві румунські товариства стосовно окремих споруд у Чернівцях), політичний поступок з боку України місцевим румунським національним товариствам тощо.

Складною є ситуація зі зміною руслу річок на Закарпатті, внаслідок чого румунські націоналісти отримують підстави говорити про втрату Румунією частини територій і необхідності перегляду, таким чином, двосторонніх угод з Україною щодо побудови дамб. У договорі про режим українсько-румунського кордону вказується, що «якщо буде констатовано наявність певних об'єктивних ознак внаслідок природних явищ, не пов'язаних з людською діяльністю, які спричиняють необхідність зміни цих координат, змішана прикордонна комісія укладе нові Протоколи». Проте визначити і довести «природність» цих змін буде доволі важко, вважає М. Гоманюк [7].

Окремим прикладом є суперечка навколо п'яти островів у гирлі Дунаю, які, за радянсько-румунським договором 1961 року, належать Україні. Румунська сторона наполягає на необхідності застосування принципу головного судноплавного фарватеру річки, що призвело б до перерозподілу островів на користь Румунії та змінило б існуючі між країнами кордони, але це суперечить принципу непорушності кордонів, зафіксованому в українсько-румунському базовому договорі. Позиція Румунії ґрунтується на твердженні, що договір про режим державного кордону (підписаний 1961 року) було укладено СРСР «з позиції сили». Бухарест пропонує внести доповнення до цього Договору, наслідком яких має стати уточнення проходження лінії кордону на Дунаї. Звісно, такий розвиток подій не відповідає національним інтересам України, адже це призведе до передання низки українських островів Румунії [8].

Протягом тривалого часу конфліктним фактором двосторонніх відносин країн було питання розмежування континентального шельфу і виключних економічних зон України та Румунії в Чорному морі. 3 лютого 2009 року Міжнародний Суд виніс рішення у справі «Румунія проти України», розгляд якої тривав з 2004 року. Питання делімітації морських просторів залишалось невизначеним з 1997 р., коли між Україною та Румунією був підписаний базовий політичний договір, який, у разі недосягнення згоди в міждержавних переговорах, передбачав звернення до міжнародних інстанцій. У період з

1997 по 2004 роки відбулись 24 раунди переговорів на найвищому рівні та 10 зустрічей на рівні експертів, однак результатів досягнуто не було, тому 16 вересня 2004 р. Румунія звернулася до Міжнародного Суду.

Очікувалося, що рішення суду визначить статус острова Зміїний та порядок розмежування територіальної зони навколо нього. Впродовж усієї історії функціонування Міжнародний Суд ООН не відзначався радикальністю рішень, схилившись до принципу *augelia mediakritum* – золоті середини. За таких обставин досягнення вигідного для обох сторін компромісного рішення, на думку багатьох аналітиків, було неможливим з самого початку. Якщо б острів визнали непридатною для проживання скелею, то його розташування не враховувалось би при розподілі шельфу, більша частина якого мала б відійти до Румунії, у протилежному випадку – Україні.

Міжнародний Суд своїм рішенням затвердив за Зміїним статус острова, але постановив, що цей острів через невеликі розміри та віддаленість від берега не може вважатись частиною прибережної лінії України при визначенні серединної лінії делімітації континентального шельфу та виключної економічної зони. Виходячи з цього, Суд ООН встановив морський кордон між двома державами, керуючись Конвенцією про морське право, за якою кордон проходить за 200 миль від крайніх точок двох країн. Точкою відліку з українського боку стала берегова лінія від мису Тарханкут до мису Сарич, з румунської сторони – гирло Дунаю.

Міжнародний Суд ООН також вирішив не враховувати диспарат у довжині прибережної лінії України та Румунії в Чорному морі, тому морські простори були поділені у співвідношенні 2,1:1 на користь України.

Таке проходження лінії розмежування практично точно відтворює лінію, запропоновану радянською стороною на переговорах про розмежування з Румунією в 1987 році.

З огляду на бурхливі дискусії в українському та румунському суспільствах та надзвичайну політизацію цього питання слід відзначити декілька принципових моментів.

Розгляд територіальних суперечностей не входив до компетенції Суду, так само як і питання приналежності о. Зміїний, який, за договором 1997 року, входить до складу України. Предметом розгляду суду було розмежування виключних економічних зон і континентального шельфу між Україною та Румунією поза межами їхніх державних територій.

Зважаючи на інтернаціональний склад суду та одноголосність прийнятого рішення можна говорити про відсутність політичної упередженості та сумнівність можливої лояльності суду до Румунії як держави-члена ЄС і НАТО.

Відповідно до Статуту Суду ухвалене рішення не створює прецеденту для розгляду подібних справ у майбутньому.

Рішення Міжнародного суду ООН як головного судового органу організації є остаточним і не підлягає оскарженню. Воно також є обов'язковим для сторін, які беруть участь у судовому розгляді, оскільки гарантом рішення виступає Рада Безпеки ООН.

Відкриває можливість для кооперації двох країн, проведення розвідки шельфу і відповідних робіт, а також можливість залучення потужних міжнародних інвесторів для його розробки.

Складною залишається ситуація навколо створення глибоководного судноплавного каналу (ГСК) Дунай – Чорне море, передбаченого указом Президента від 10 червня 2003 року.

Український канал в гирлі Прорва був створений ще наприкінці 50-х років і функціонував до 1994 року, маючи пропускну потужність до 4 тисяч суден на рік. З розпадом СРСР та війною в колишній Югославії, обсяги перевезень різко скоротилися, всі роботи з очищення каналу було зупинено, що призвело до остаточного замулювання гирла Прорва. У результаті українські перевізники практично були витіснені з цього регіону, а головні вантажопотоки почали здійснюватися через румунський Сулинський канал, що перетворило Румунію на судноплавного монополіста в дельті Дунаю [9].

Добудова українського каналу через дунайське гирло Бистре гарантує можливість зруйнування румунської монополії на вантажні перевезення в дельті Дунаю, що має стратегічне значення для регіону Центральної Європи, оскільки входить в 7-й Пан-європейський транспортний коридор, а також сприяти розвитку Українського Дунайського пароплавства. Контроль над дунайським транзитом є чітким пріоритетом розвитку морських транспортних коридорів. За оцінками Мінтрансу, будівництво глибоководного судноплавного каналу (ГСК) Дунай-Чорне море в гирлі ріки Бистра дозволило б переключити до 60 % вантажопотоку до української дельти Дунаю, що зумовлює різко негативну реакцію Румунії.

Офіційною причиною опору Румунії будівництву каналу є загроза навколишньому середовищу. Як зазначає експерт Фонду ім. Генріха Белля Крістофер Метц [10], Україна не за формою, передбаченою конвенцією ESPOO (Оцінка впливу на навколишнє середовище в трансграничному контексті), проінформувала Румунію про поновлення судноплавства в руслі Бистре. Відповідно до конвенції, одна країна приймає остаточне рішення щодо інфраструктурного проекту в прикордонній зоні тільки тоді, коли друга підтверджує його нешкідливість для екології її території. У результаті Україна опинилася перед необхідністю доводити, що її проект не загрожує екології.

З румунської точки зору, проблема полягає в тому, що роботи ведуться на території Дунайського біосферного заповідника. Слід зазначити, що канал майже повністю проходить за межами цього заповідника, за винятком невеликої частини в районі гирла Бистре. На цій ділянці роботи щодо

заглиблення дна проводяться в обмеженому обсязі і тільки в базовій частині з найменшими можливими втратами для навколишнього середовища.

Водночас Румунія сама не виконує зобов'язань у сфері екології, взятих у рамках інтеграції в ЄС, занепокоєння в чому комісар з питань екології ЄС висловив ще в 2007 році. За деякими показниками, негативна екологічна ситуація в Румунії перевищує всі допустимі в ЄС параметри, що далеко не кращим чином впливає і на трансграничні території. Однак санкцій проти румунської сторони застосовано не було, у країні до цих пір відсутня система стандартизації й база даних відходів, не ведеться облік їхнього походження, відсутні необхідні потужності для утилізації небезпечних відходів, підприємства не використовують технології, які відповідають екологічним стандартам ЄС.

Євросоюз має важелі впливу на Румунію у випадку невиконання договірних зобов'язань. Але процес використання цих важелів занадто тривалий. Так, за даними представництва Європейської комісії в Україні, якщо зриваються терміни, зазначені в договорі, ЄС виносить попередження, устанавлює нові терміни і призначає спостерігачів. У випадку їхнього невиконання може бути поданий позов у Європейський суд справедливості. Однак до суду доходять поодинокі справи, оскільки всі ці процедури тривають багато місяців, а за цей час країни-винуватиці усувають причини, що викликали різку реакцію ЄС [11].

Таким чином, питання будівництва каналу Дунай-Чорне море залишається відкритим.

Одним із суттєвих факторів впливу на стан двосторонніх відносин України та Румунії є членство останньої в Організації Північноатлантичного Договору (2004 р.) та Європейському Союзу (2007 р.). У контексті реалізації політики європейської та євроатлантичної інтеграції України особливого значення набуває підтримання належного рівня міждержавного діалогу та намагання уникнути конфронтації. У випадку, якщо Україна підпише протокол про вступ до Північноатлантичного альянсу, румунський парламент зовсім не зобов'язаний пояснювати, чому він його не ратифікує [12].

Як відзначив у своєму інтерв'ю Посол Румунії в Україні Т. Лауренциу-Хрїстя, Україна і Румунія «приречені на співробітництво та сусідство» [13]. Посол підкреслив також, що Румунія не претендує на роль регіонального лідера, а виступає за впровадження європейських цінностей до чорноморського регіону та покращення координації між існуючими ініціативами в цьому регіоні. Прийнявши рішення про приєднання до НАТО, румунська влада виразила волю румунського суспільства, яке бажало повернутися до клубу, що базується на євроатлантичних цінностях. Рішення про вступ до ЄС та НАТО виходило з результатів внутрішньої трансформації країни та реформ: створенні громадянського суспільства, запро-

вадженні верховенства права, ринкової економіки, демократичного суспільства. Посол також особливо підкреслив те, що вступ НАТО не був метою, а радше інструментом забезпечення кращої та стабільнішої безпеки Румунії. Крім того, Румунія безпосередньо зацікавлена в присутності Грузії та України в системі євроатлантичної стабільності та безпеки.

Існує багато вагомих чинників, які стають основою для поглиблення і розширення двосторонньої співпраці. Один з них – використання досвіду інтеграції Румунії до Європейського Союзу та Північноатлантичного альянсу, який, за словами посла України в Румунії Ю. Малько, може бути корисним для інформування населення щодо доцільності вступу до Альянсу [14]. До того ж, набуття Румунією членства в європейському та євроатлантичному співтовариствах розглядається як позитивний фактор розширення бази спілкування і співпраці між Україною, ЄС та НАТО.

Таким чином, можна говорити про неоднозначний вплив намірів європейської та євроатлантичної інтеграції обох країн на стан двосторонніх відносин. З одного боку, невирішеними залишаються територіальні питання, з іншого, – не варто перебільшувати значення проблеми юридичного оформлення кордонів та територіальних суперечностей для євроатлантичної інтеграції. На сьогоднішній день перед Україною стоять набагато важливіші завдання, пов'язані з економічними і політичними реформами, проведенням інформаційної політики серед українських громадян тощо. Крім того, як справедливо зауважує експерт британського аналітичного центру «Європейська рада з питань зовнішніх відносин» Ніку Попеску, «жодне з питань українсько-румунського порядку денного не несе екзистенційної загрози Україні, не підриває відносин України з Євросоюзом і НАТО» [15].

На сучасному етапі, як зазначає І. Максименко [16], Румунія бачить себе як частину НАТО і ЄС, як міст в торговій та енергетичній сферах та як бар'єр для транснаціональних загроз, що мають походження з Чорноморського регіону або регіонів, пов'язаних з ним. Румунія активно прагне стати частиною механізмів вирішення наявних і можливих проблем і в той же час побоюється залишитися віч-на-віч із загрозами на південно-східному кордоні НАТО та ЄС. Щоб уникнути цього, Бухарест останнім часом намагається розвивати регіональні ініціативи і посилювати значення регіональної співпраці чорноморських країн за підтримки європейських і євроатлантичних структур. Саме Чорноморський регіон Румунія розглядає як ключовий напрям реалізації своїх геополітичних і гео економічних інтересів.

Зазначимо, що одним з основних чинників ризику для національної безпеки Румунія вважає обмежений доступ до регіональних джерел і можливостей, який перешкоджає реалізації національних інтересів. Основними інтересами Румунії в Чорноморському регіоні є: закріплення

статусу регіонального лідера; активна участь в економічних проектах з розвитку демократії, безпеки та стабільності в регіоні; підтримка і розвиток ініціатив щодо поліпшення транспортної, енергетичної та комунікаційної інфраструктури, підвищення екологічної безпеки, розвитку торгівлі, туризму, науки і технології; поглиблення регіональної співпраці в рамках ОЧЕС, ГУАМ, Чорноморського форуму, Blackseaforg; поглиблення відносин між ЄС і регіональними структурами.

З метою реалізації поставлених цілей, які забезпечать Бухаресту статус регіонального лідера і посилять його роль як європейського та євроатлантичного партнера, Румунія має намір сконцентрувати увагу і роботу на наступних напрямках:

- розширювати співпрацю між дунайськими і чорноморськими країнами у сфері туризму, захисту екології, транспорту і торгівлі;
- сприяти розв'язанню конфліктів у регіоні, боротьбі з транскордонною і організованою злочинністю, нелегальною міграцією, контрабандою зброї та торгівлею людьми;
- розвивати альтернативні нафто- і газопроводи, а також транспортні маршрути з Каспійського басейну через Чорне море до Європи відповідно до західноєвропейських стандартів;
- посилювати роль і значення ОЧЕС як основи для досягнення відповідності стандартам ЄС;
- створювати зони вільної торгівлі між ЄС і країнами Чорноморського регіону.

Таким чином, Румунія намагається повністю відповідати європейським інтересам в Чорноморському регіоні, визначеним у відповідних документах: «Чорноморська синергія», Європейська політика сусідства, Європейський інструмент регіонального та транскордонного співробітництва в Чорноморському регіоні, Стратегія енергетичної безпеки ЄС тощо.

У цьому плані важливою є позиція України в аналогічних питаннях, зокрема розвиток цих питань у регіональному контексті в межах взаємодії Україна – ЄС. Зазначимо трансформацію Політики сусідства Євросоюзу з урахуванням недоліків і підвищення ефективності використання цього механізму у відносинах з країнами, задіяними у цій політиці. Одним з істотних доповнень стало ухвалення рішення щодо створення механізму «Європейського інструменту сусідства і партнерства», однією зі складових якого є окрема програма для країн Чорноморського басейну.

Зовнішня політика України стає заручником її внутрішньої політики і, навпаки, внутрішньополітична ситуація постійно впливає на зовнішньополітичний курс.

Україна має змогу продовжити та інтенсифікувати співпрацю з Румунією в політичній, економічній, безпековій та енергетичній сферах. Як для України, так і для Румунії надзвичайно актуальним є продовження цивілізованого міждержавного діалогу та пошук компромісних і взаємоприйнятних рішень з метою врегулювання подібних чутливих питань та продовження поступального розвитку двосторонніх відносин на засадах добросусідства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Крапівін О. Євроатлантична складова зовнішньої політики України – погляд із сьогодення / О. Крапівін // НАТО, Європа та проблеми регіональної безпеки у глобальному світі. – Матеріали осінньої академії НАТО, м. Донецьк, 24-26 жовтня 2006 р. – Донецьк, Донецький національний університет, 2006. – С. 54-61; Партнерство заради безпеки: досвід країн НАТО та українська перспектива? / За загальною ред. О.І. Соскіна. – К.: Вид-во «Інститут трансформації суспільства», 2007. – 336 с.; Гринеveckий С. Нелюбовний трикутник / С. Гринеveckий // Зеркало недели. – 2009. – № 14 (742). – 21 апреля.
2. Партнерство заради безпеки. – С. 201
3. Лауренция-Христя Т. НАТО – інструмент, забезпечуючий кращу безпеку Т. Лауренция-Христя // День. – 2006. – № 164 [електронний доступ] <http://www.day.kiev.ua/169522/>; Малько Ю. Непросте сусідство. Інтерв'ю Надзвичайного та Повноважного Посла України в Румунії [електронний доступ] / Ю. Малько // http://dialogqs.org.ua/print.php?part=issue&m_id=9637; Ишджан Э. Черноморский регион и место Украины в нем / Э. Ишджан // День. – 2007. – № 98 [електронний доступ] <http://www.day.kiev.ua/ru.2007.98/>.
4. Кузьменко А. Інформаційно-психологічна війна епохи глобалізації. (4.8. Доктринальний підхід Республіки Румунія) / А. Кузьменко // Юридичний журнал. – Київ: Юстиніан. – 2008. – № 1. – С. 25-43.
5. Гакман С. Проблеми українсько-румунського прикордоння / С. Гакман // Матеріали міжнародної конференції «Західні кордони України: аналогії, проблеми, перспективи». – Ужгород. – 2005. – 26 лютого [електронний доступ] <http://www.ji-magazine.lviv.ua/conf-febr2005/vystupy.htm>; Безкороваийний В. ВМСУ та проблеми національної безпеки України / В. Безкороваийний // Дзеркало тижня. – 2001. – № 35 (359). – 8-14 вер. – С. 7; Крапівін О. Вказ. праця. – С. 59.
6. Дослідження з питань розширення НАТО 1995 року // [електронний доступ] <http://www.fas.org/man/nato/natodocs/enl-9501.htm>.
7. Гоманюк М. Українсько-румунський кордон. Канал «Дунай – Чорне море» / М. Гоманюк // Матеріали міжнародної конференції «Західні кордони України: аналогії, проблеми, перспективи». – Ужгород. – 2005. – 26 лютого // [електронний доступ] <http://www.ji-magazine.lviv.ua/conf-febr2005/vystupy.htm>.
8. Крапівін О. Вказ. праця. – С. 60.

9. Билан И. Очередная пиррова победа Украины / И. Билан // Украинская правда. – 2009. – 3 бер. – С. 3.
10. Метц К. Протистояння / К. Метц // Інвестгазета. – 2009. – 22 лип. [електронний доступ] <http://news.finance.ua/ua/~2/0/all/2009/07/22/166249>.
11. Там само.
12. Кравченко В. Прикордонний шлагбаум на дорозі в НАТО / В. Кравченко // Дзеркало тижня. – 2005. – № 49 (577). – 17-23 груд. – С. 11.
13. Лауренция-Христя Т. Вказ. праця.
14. Малько Ю. Вказ. праця.
15. Попеску Н. Маленька країна чи регіональна держава? / Н. Попеску // Дзеркало тижня. – 2009. – № 45 (773). – 27 лист. – С. 8.
16. Максименко І. Українсько-румунські відносини у контексті розширення ЄС на Схід / І. Максименко // Стратегічні пріоритети. – 2008. – № 3 (8). – С. 228-229.

Рецензенти: д.і.н., проф. С.В. Пронь;
д.і.н., проф. О.В. Крапівін.

© Тригуб П.М., Плетенчук Г.В., 2009

Стаття надійшла до редколегії 30.11.2009 р.